

ĐURĐICA DEGAČ

*Praxis i rodna
tematika:
raskol između
akadenskog
polja i prakse*

Centralna tema rada je ispitivanje zašto se filozofi i sociolozi okupljeni oko časopisa *Praxis* nisu više posvetili, odnosno uopće pridali značaj pitanjima koje postavlja tadašnja feministička teorija ili neofeminizam dominantan na međunarodnoj sceni. Da bih pokazala zašto nepostavljanje pitanja u nekoj teoriji može biti relevantno za istraživanje, uključit ću i povijesni kontekst bivše Jugoslavije s naglaskom na praktičnom djelovanju koje se tiče statusa žena u društvu. Zbog toga bit će važno ukratko istaknuti Antifašistički front žena (AFŽ) koji je djelovao pod tim nazivom od 1943. do 1953. godine te socijalno i karitativno djelovanje za koje su bile zadužene pretežito žene prije 1960-ih godina. Društvene okolnosti pokazat će da je žensko pitanje u praksi itekako bilo predmet bavljenja, ali da ono nije pronašlo svoj izraz u akademskom polju do kraja 1970-ih i početka 1980-ih godina kad se počinju publicirati radovi čija su središnja pitanja vezana uz feminističku teoriju i pitanje emancipacije.

Status žene prije 1960-ih godina u Jugoslaviji

Iako je u podnaslovu navedeno kako se radi o statusu žene prije 1960-ih godina, djelomično ću zaći u razdoblje do 1970-ih godina da bi se objasnila makrosocijalna transformacija uvjetovana većom industrijalizacijom. Stoga će na početku rada naglasak biti na društvenoj poziciji žene u kontekstu poljoprivredne proizvodnje u kojoj ona za vrijeme 1960-ih godina i dalje više participira nego muškarac.

Početak industrijalizacije u Jugoslaviji položaj žena se razmatrao u kontekstu poljoprivredne radne snage, jer je njihov broj bio značajan, a unaprjeđenje položaja žene bio je jedan od ciljeva razvojne politike čime se u konačnici mijenja spolna i dobna struktura stanovništva (FIRST, 1979). Od 1948. godine, pod utjecajem reformi, smanjuje se aktivno poljoprivredno stanovništvo, ali se broj žena smanjuje sporije od broja muškaraca, pri čemu “činjenica ostaje i dalje da je žena koja živi na obiteljskom gospodarstvu, a nije na školovanju niti je zaposlena u nekom nepoljoprivrednom zanimanju – često društveno nevidljiva” (IBID. 13). Ona je društveno nevidljiva zbog toga što se ne percipira ni kao proizvođač ni kao nositelj vlasništva. Ako pak djeluje skupa s radnicima, ona također ne djeluje ravnopravno s njima. Razloge za takav problem može se, prema First, pronaći u sociopsihološkoj i sociokulturnoj seoskoj inerciji, u obiteljskom okruženju i strukturi podjele rada. Na primjeru sastava poljoprivrednog stanovništva i podjele rada može se uočiti društvena nejednakost, ali isto tako autorica sugerira da i u industrijskim zaposlenjima žena ima manje

utjecaja u donošenju odluka od muškaraca. Čini se da socijalistička revolucija ipak nije riješila problem neravnopravnosti, kako se govorilo, već se poboljšavanje društvene pozicije žena odvijalo vrlo sporo. Formalno se regulirala jednakost, prisutna su veća prava sukladna zakonskim propisima, ali iz iskustva se može reći da društvena praksa i vrijednosti na individualnoj razini ne slijede uvijek normativni okvir, dan zakonima (što je u nekim slučajevima i poželjno), pa tako, iako žene imaju veća prava formalno, njihovo sudjelovanje u društvenoj sferi umanjeno je ostacima seoske običajnosti.

Drugo, vrijedi istaknuti dva važna pokreta koji su pogodovali društvenoj priznatošći i emancipaciji žena, a to su mobilizacija žena s ciljem socijalnog i karitativnog djelovanja i Antifašistički front žena (AFŽ) koji djeluje od 1943. do 1953. godine.⁰¹

Između dva svjetska rata bila je važna mobilizacija žena na području socijalnog djelovanja kojim su one pomagale pri zaštiti djevojaka, njihovoj edukaciji o bolestima i drugim pitanjima. Naravno, kao i u drugim zamljama, tako je i na području Hrvatske postojala klasna razlika između primateljica pomoći i pružateljica pomoći tako što su pomoć pružale supruge iz bogatijih građanskih obitelji koje su zbog mogućnosti unajmljivanja ispomoci bile u stanju odvojiti vrijeme za inicijative i aktivnosti koje poboljšavaju položaj žena u društvu (PRELEND, 2005). Uz pripadnice više klase uključuju se i učiteljice jer je to “prva profesija koja je omogućavala relativno sigurno i stabilno zaposlenje ženama iz srednje klase i ekonomsku neovisnost neudanim ženama” (IBID. 322). S obzirom da se žene sve više uključuju u posebne oblike društava, one dobivaju na prepoznatljivosti izvan kućanske sfere, ali je njihov rad neplaćen i nisu u mogućnosti profesionalizirati svoj rad zbog zakonskih okvira. Jedna takva progresivna udruga građanki nastaje 1927. “na feminističkim načelima i borbi protiv prostitucije” (IBID. 321) pod kasnijim nazivom *Zaštitnice djevojaka*, a većina žena koje su sudjelovale bile su učiteljice, sestre pomoćnice ili redovnice. Udruga prestaje sa svojom aktivnošću pred kraj Drugog svjetskog rata. Takav pokret imao je za cilj omogućiti bolju poziciju žena, time što će im se pružiti edukacija o nekim pitanjima ili će im se osigurati zaštita. Ovaj je opis vezan uz urbana područja, dok su ruralna i dalje patrijarhalnija kao što se moglo vidjeti na primjeru žena u kontekstu poljoprivredne snage, iako gotovo trideset godina nakon pojave ovakvih udruga. Treba doduše uzeti

01 Neke bi feministkinje mogle istaknuti kako su žene, koje su se bavile socijalnim i karitativnim djelovanjem, prenijele svoju ulogu iz kućne sfere u društvenu, ali treba naglasiti da su one imale značajnu ulogu u pitanjima edukacije, opismenijavanja i drugih tipova djelovanja koji su poboljšavali poziciju žena i ukazivali na probleme s kojima se susreću.

u obzir i promjenu političkog sustava i tek uzevši u obzir promjene može se govoriti o ozbiljnom utjecaju socijalnog djelovanja samih žena.

Najvažnija grupacija žena, predvodnik društvenih promjena sa ciljem emancipacije žena, bio je Antifašistički front žena (AFŽ). Ona je bila najmasovnija ženska organizacija s ciljem da se iskorači u ekonomski, politički i društveni život, poticala je društvenu i političku aktivnost žena koje su o svom položaju ozbiljno raspravljale putem tiskovina i prilikom okupljanja (STOJAKOVIĆ, 2012). Godine 1953. Antifašistički front žena se gasi pod opravdanjem da za njime nema potrebe u socijalističkoj Jugoslaviji koja će se dalje brinuti za ispravljanje bilo kojih preostalih nejednakosti između muškaraca i žena. Time se dijelom čini i šteta ženskoj emancipaciji koja je tek bila u procesu, a ne potpuno ostvarena. Antifašistički front žena važan je jer je imao ulogu prenositeljice poruka ženama, preispitivanja i kreiranja njihovih identiteta, kulturnih vrijednosti, ali i društvenih odnosa. Pojedine sekcije Antifašističkog fronta žena također su uključile u svoje djelovanje i obrazovnu komponentu. Poticale su opismenjivanje putem čitalačkih grupa i tečajeva, humanitarnih akcija i političke uloge i time velikim dijelom doprinijele poboljšanju pozicije žene u društvu.

Rodna tematika u kontekstu *Praxisa* (1964–1974)

Iz prethodno navedenog može se zaključiti da je osvješćivanje rodne pozicije žena u praksi bilo prisutno zajedno s publikacijama u kojima se problematizirala pozicija žene i drugih aktivnosti AFŽ-a koje su imale edukativni karakter, i to više od desetljeća prije pojave časopisa *Praxis*. Stoga, opravdano je postaviti pitanje o tome zašto rodna tematika kroz deset godina izlaženja časopisa nije elaborirana te zašto je posvećivanje pitanju izostalo i u sklopu Korčulanske ljetne škole usprkos aktualnosti tematike i, posebno, usprkos prisustvu autorica koje su se njime bavile. Trebalo je proći neko vrijeme da se rodno pitanje uključi u akademski repertoar, što je i učinjeno tek krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina pod utjecajem drugog vala feminizma izvana, ali i društvenih promjena koje su uvjetovale veću pažnju odnosu privatne i javne sfere, neplaćenog rada, dvostruke opterećenosti žena, jednakosti žena i muškaraca u industrijskoj proizvodnji i drugih značajnih pitanja. Istaknuti primjer je Blaženka Despot, koja početkom osamdesetih godina objavljuje radove u kojima se prvenstveno bavi marksizmom i feminizmom (MURATI ET AL., 1997), a koja je za izlaženja časopisa *Praxis* pisala radove uže vezane uz marksizam i filozofiju prakse. Razlozi i argumenti kojima bi se mogao objasniti izostanak problematiziranja

rodne tematike odnose se na sljedeće:

- I rodno pitanje tretira se kao riješeno i zbog toga ga nema smisla više postavljati,
- II rodno pitanje se uopće ne percipira zbog usvojenog filozofskog pojmovnog aparata i općeg bavljenja filozofskom tematikom koja se prvenstveno odnosi na pojam čovjeka i
- III izostanak uže tematizacije ekonomije u filozofiji prakse uvjetovao je gubljenje iz vida rad u domaćinstvu, a time i veću žensku ulogu.

Trebalo bi podrobnije razmotriti zašto su izdvojena tri razloga. To ću učiniti ispitivanjem uvodnog teksta prvog broja *Praxisa* "Čemu *Praxis*" na kojemu se jednostavno može demonstrirati da bi inkorporacija rodnog pitanja djelovala sasvim prirodno zbog apstraktnog sadržaja i intencije časopisa, ali ujedno i vrlo strano. Gajo Petrović, autor uvodnog teksta, naglašava svrhu i smisao časopisa te kako je to "filozofski časopis koji nije usko 'stručan', filozofski časopis koji nije samo filozofski, nego raspravlja i o aktuelnim problemima jugoslavenskog socijalizma i suvremenog svijeta i čovjeka"⁰². Razlog otvaranju polja za raspravu o problemima jugoslavenskog socijalizma, suvremenog svijeta i čovjeka je taj što je suvremeni svijet i dalje "svijet ekonomske eksploatacije, nacionalne neravnopravnosti, političke neslobode, duhovne praznine, svijet bijede, gladi, mržnje, rata i straha" (IBID.). Prema intenciji osnivača, časopis nema namjeru biti "filozofski u onom smislu u kojem je filozofija samo jedno posebno područje, jedna naučna disciplina, strogo odvojena od svih ostalih i od svakodnevnih problema čovjekovog života" (IBID.), oni žele "filozofski časopis u onom smislu u kojem je filozofija misao revolucije: nepoštedna kritika svega postojećeg, humanistička vizija doista ljudskog svijeta i nadahnjujuća snaga revolucionarnog djelovanja" (IBID.).

Može se naslutiti da je već u navedenim rečenicama prisutna univerzalistička koncepcija čovjeka, moguće je da se radi o apstrakciji od akcidentalnih svojstava, ali pritom se uvodi pozitivna ideja čovjeka kao bića prakse. Međutim, jedno od akcidentalnih svojstava koje ne ulazi u filozofsku problematizaciju i preispitivanje upravo je svojstvo spola. U pitanju je moguće nereflektirano pridavanje važnosti supstancijalnom svojstvu čovjeka ili čovjekovoj prirodi što posljedično dovodi do nenamjernog zanemarivanja realnih društvenih problema. Potvrda takve pretpostavke može se uočiti na primjerima pisanja Petrovića i Vranickog u kojima je prisutno povezivanje supstancijalnih svojstava čovjeka ili

02 Petrović, Gajo (1964), "Čemu *Praxis*?", u *Praxis* 1, str. 2–7.

ljudske prirode s jednom humanističkom idejom na tragu Marxa. Primjerice, Petrović ističe postojanje zajedničke ljudske prirode pri čemu ne odbacuje kompleksnost ni mogućnost da ta ljudska priroda poprimi raznovrsne historijske i socijalne forme (PETROVIĆ, 1970: 639). Prema navednom može se vidjeti kako se razlikuju dvije razine izučavanja čovjeka, od kojih je jedna filozofska i ontološko-antropološka razina, a druga je razina konkretnog istraživanja drugih aspekata čovjekova postojanja, ali njih ne treba striktno udvajati (IBID. 640). Mnoga razmatranja pripadnika *Praxis* kruga ostaju na ontološko-antropološkoj razini, iako uključuju preispitivanje statusa čovjeka u 20. stoljeću koje je donijelo velike promjene u odnosu na prethodna stoljeća; također se preispituje odnos čovjeka i političkih sustava, čovjeka i tehnike, društvenih fenomena moći i nasilja i tome slično.⁰³ Vranicki, također ističe važnost ideje humaniteta u koju je uključen čovjek kao takav ili čovjek naprosto neovisno o nekim njegovim akcidentalnim svojstvima, uvijek s mišlju na historijsku i društvenu određenost njegove prirode. Ideju možda najbolje može zahvatiti citat o ideji čovjeka kod Vranickog koji uopćava cjelokupnu misaonu tradiciju *Praxisa*: “Konceptcija totalnog čovjeka, kako je poznato, nije statička konceptcija, zbir njegovih moći, nego dinamička konceptcija koja logično slijedi iz konceptije i činjenice prakse, osjetilno-intelektualne preobrazbe svijeta. Pa isto tako onaj filozofski i ljudski ideal ostvarivanja zajednice koja će omogućivati svestrani razvoj svakog pojedinca, može ukazivati samo na mogućnost aproksimacije tom idealu, na jedan proces koji isto tako nema historijski svoj kraj, kao ni historija” (VRANICKI, 1965: 883-884). Ovdje se isto tako može uočiti općenitost ispitivanja i nepristupanje partikularnom problemu nevezanom uz opću, univerzalnu ideju čovjeka. Sukladno takvoj univerzalističkoj konceptiji čovjeka primarni je zadatak časopisa evociranje kritičke rasprave o jugoslavenskom socijalizmu čime se doprinosi socijalizmu. Iz navedenih se citata i parafraza može zaključiti da su *Praxis* kao časopis i filozofija prakse posvećeni intencionalno i programski univerzalnom pitanju i problemu čovjeka, ali ne i partikularnim aspektima. Posljedica toga je nereflektirano i

03 Vidi Zbornik filozofskih ogleđa izdanih 1964. godine *Čovek danas*, Beograd: Nolit. i broj časopisa objavljen 1970. godine u *Praxis* 6 (1–2).

neintencionalno izostajanje tematizacije onih pitanja koja se mogu protumačiti partikularnim.

Usprkos svemu, iznenađuje upravo to da je rodno pitanje ostavljeno po strani posebice zato što je problem bio aktualan na svjetskoj sceni tijekom prve polovice 20. stoljeća i ranije. Kao primjer i kao početak postavljanja

pitanja u marksističkoj tradiciji može se spomenuti djelo Friedricha Engelsa *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* u kojem se razlaže kako su posebni povijesni uvjeti doveli do podređenosti žena, napose materijalno ili ekonomski uzrokovane podređenosti. Teza koju Engels zastupa glasi da se monogamna obitelj razvila istovremeno s pojavom privatnog vlasništva, što uključuje sredstva za proizvodnju, i nastankom države koja pruža zaštitu takvoj podjeli i ideji nasljeđivanja vlasništva. Kako se vlasništvo prenosilo na muškog potomka, bila je potrebna veća kontrola reprodukcije da ne bi bilo dvojbi povezanih s potomstvom pa je zbog toga “domišljena” monogamna zajednica (KATUNARIĆ, 2009). Prema Engelsovom razmatranju, osamoštaljenje žene bit će moguće samo njezinim zapošljavanjem u industriji i minimalnim vezivanjem za kućnu sferu, no upitno je koliko je žena vezana uz industrijsku proizvodnju u Jugoslaviji tijekom 1960-ih godina, jer je velik dio stanovništva i dalje bio seoski (FIRST, 1979). Unatoč teorijskim izvorima poput Engelsa, tematiziranje rodnog pitanja nije prisutno u većoj mjeri u socijalnoj filozofiji. Kao drugi primjer može se istaknuti Lenjin, iako su postojala razilaženja u pogledima, koji je navodio kako emancipacija društva nije moguća bez emancipacije žena te je također smatrao kako je kućno gospodarstvo osnovni stup potlačivanja žene (KATUNARIĆ, 2009). Ono što se može zaključiti iz primjera stoji da je u planu marksista žena uključena u društveni rad koji je pretpostavljen prije njezine emancipacije, jer će emancipacija cjelokupnog društva ujedno posljedično dovesti i do njezine emancipacije (IBID.). Ovo su dva primjera refleksije o emancipaciji žena koja prethode filozofiji prakse i u kojima je prisutno bavljenje rodnim pitanjem.

Što se tiče samog časopisa *Praxis*, treba spomenuti da su tijekom deset godina izlaženja u dva broja objavljeni prilozi koji bi se mogli protumačiti osjetljivijim prema postavljenom pitanju: u prvom se slučaju radi o prikazu Rudija Supeka (1964) o knjizi Vere Stein Erlich *Porodica u transformaciji: studija u 300 jugoslavenskih sela*; u drugom se radi o prilogu Erne Pajnić (1971) o Simone de Beauvoir. U oba se doprinosu indicira da je položaj žene bolji gledajući i u jugoslavenskom društvu i međunarodno. Međutim, iznenađujuće je što nakon 1968. tematika ne dobiva više prostora u časopisu ili uopće nije prisutna, već je moguće pretpostaviti dosljednost određenoj supstancijalnoj koncepciji čovjeka povezane s idejom humanizma, revolucije i socijalizma, a da se pritom u obzir možda ne uzimaju akcidentalna svojstva koja nemaju toliku važnost na filozofskoj koliko imaju na praktičkoj i društvenoj razini.

U prikazu Rudija Supeka pod naslovom *Vera S. Erlich: Porodica u transformaciji: studija u 300 jugoslavenskih sela* naznačava se kako je to “veoma značajna slika našeg društva pred samu socijalističku revoluciju” (SUPEK, 1964: 126) te kako se ispituje položaj žene i izučava porodica u predratnom razdoblju. Iz prikaza se može izdvojiti rečenica koja implicitno sadrži sud o tadašnjem stanju i stanju porodice i odnosa unutar nje: “Naravno, prije svega bilo bi veoma zanimljivo i korisno danas, nakon revolucije u našoj zemlji, provesti istraživanje istog opsega. Dobile bi se nesumnjivo veoma sugestivne usporedbe” (IBID. 128), čime Supek sugerira da se većom industrijalizacijom i novim zakonskim okvirom poboljšao položaj žene. Radom se ispituje položaj žene i porodice koje se razlučuju na moderne i na patrijarhalne, pruža se uvid i u tip porodice koji odgovara pojmu “nove stabilizacije”, što označava građansku porodicu u kojoj su odnosi stabilizirani na osnovi podjele rada izvan porodice, a ne unutar, no sadržaj same knjige od manje je važnosti ovdje. Što se provedbe i recepcije rada tiče, Vera Stein Erlich svoje je istraživanje započela 1937. godine na nagovor studenata i daljnji poticaj suradnika pa tako i prijatelja koji su je nagovorili da “povede akciju za emancipaciju žene od zara i feredže i ograđenog muslimanskog života” (STEIN ERLICH, 1971: 160), ali ona je kao intenciju imala istražiti odnose u porodici i transformaciju običaja tijekom vremena. Piše kako su tijekom provođenja upitnika o porodici učitelji bili “revoltirani položajem žene koji im se činio nedostojan i ponižavajući” (IBID. 159-160). Slika patrijarhalnog društva prema njezinom se viđenju očuvala u ekscerptima koje je sačuvala bježeći iz zemlje u inozemstvo. U Jugoslaviju se vraća 1960. i njezina je knjiga publicirana 1964. godine u izdavačkoj kući *Naprijed*, gotovo trideset godina nakon ispitivanja, te polučuje velik uspjeh. *Porodica u transformaciji* postaje udžbenik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i u Sarajevu. Stein Erlich ističe kako je “intimna strana porodičnog života (odnos između supružnika, između roditelja i djece) malo istraživana” i nastavlja da “ako su vršena ispitivanja, onda je to više sa gledišta hijerarhije i autoriteta nego sa gledišta emocionalne povezanosti, privrženosti, bezobzirnosti ili osjećaja obaveza” (IBID. 164); no bez obzira na to, autorica ističe kako je egalitarizam u porodici napredovao, ali ipak ne onoliko koliko se promiče u dnevnim i drugim tiskovinama. Iz navedenog se može zaključiti da je knjiga bila prisutna u akademskom polju za vrijeme izlaženja *Praxisa* (štoviše, objavljena je iste godine kad i prvi broj časopisa), ali jednostavno nije imala veći odjek u teorijskom smislu.

Drugi je prilog u časopisu prilog Erne Pajnić “Simone de Beauvoir” (1971) kojim se pruža pregled života i rada de Beauvoir s naglaskom na egzistencijalizmu i njezinu odnosu sa Sartreom, dok je knjiga *Drugi spol*, danas najpoznatija publikacija de Beauvoir, prvotno objavljena 1949. godine, dobila malo prostora u radu. Ono što se u tekstu navodi o *Drugom spolu*, svodi se na kratku kritiku: “Budući da je djelo pisano nekoliko godina poslije rata, mnoge njezine analize i zaključci mogu se učiniti zastarjelima u odnosu na današnju situaciju, pa ipak, na mnogim mjestima dotiče se i problem suvremene žene u odnosu na položaj muškaraca (naročito u analizama ‘žene kao objekta sviđanja’, kad navodi razne oblike otuđenja)” (PAJNIĆ, 1971: 239). Istovremeno, suviše je prostora dano ispitivanju njezina odnosa sa Sartreom.

Osim dvaju navedenih primjera ni u jednom broju časopisa rodna tematika nije dobila “svoj” rad, pa čak ni u ovim primjerima ideja nije bila naznačiti feminističku temu, već prikazati objavljenu knjigu ili život autorice. Sažeto, kao mogući razlozi za neprepoznavanje rodne tematike mogu se istaknuti sljedeći momenti:

- I Položaj žena u Jugoslaviji bio je mnogo bolji nego što je bio ranije, sa osiguranom socijalnom zaštitom i formalnim pravima i većom jednakošću u društvenoj sferi pa se više položaj žena ne percipira kao problem.
- II Postojalo je razilaženje na razini univerzalno-partikularno, od kojih su problemi univerzalne “prirode” dobivali primat u razmatranju *Praxis* grupe poput pitanja revolucije, socijalizma, odnosa stvarnosti i ideje socijalizma i humanizma, dok je moguće da su partikularna pitanja zaobilazena zbog mogućeg odvlačenja pozornosti s univerzalnih pitanja i problema koji su bili centralni. Ili je pak moguće da se zbog samog bavljenja univerzalnim pitanjima i pitanjima sušstancijskog određenja čovjeka nenamjerno ispuštilo iz vida konkretno društveno pitanje poput rodnog. Ako se rodno pitanje nije smatralo zasebnim, partikularnim i odvojenim od pitanja socijalizma, revolucije i humanizma, onda se ono s obzirom na nebavljenje u tom krugu može u stvarnosti smatrati riješenim, o čemu se može istaknuti i citat Mihaila Markovića kad kaže “naš vek je video i masovnu emancipaciju žena i omladine od patrijarhalnih stega” (MARKOVIĆ, 1964: 17). Malo je vjerojatno da se rodno pitanje smatralo zasebnim i odvojenim, ali ako jest, onda se jedino može zaključiti da se ono nije smatralo pripadnim u područje teorijskog interesa ili se rodno pitanje naprosto previdjelo. Biće prakse filozofa, okupljenih oko časopisa *Praxis*, jest čovjek, a ne žena. To

dvoje razlikuje se prema općenitosti kategorije i supstancijalnosti određenja čovjeka, a rodna tematika se gubi ili zanemaruje u filozofskim pojmovima nedovoljno konkretnim za rodno pitanje. Feminizam po tome ne može biti sveobuhvatna teorija. Na sličnom tragu piše Kodrnja u svome radu “Kritika svega postojećega u radu Gaje Petrovića” ukazujući kako je “subjekt *praxisa* svaki čovjek, to jest čovjek uopće, što je apstrakcija filozofije moderne koja je zanemarivala posebne društvene kategorije (osim radničku klasu), dok je subjekt postfeminizma Drugi spol. Druga (radnička) klasa i Drugi spol specifične su i različite društvene kategorije, no prije svega objedinjuje ih drugošt kao takova.” (KODRNJA, 2008: 580)

- III** Izoštanak uže tematizacije ekonomije u filozofiji prakse uvjetovalo je neštajanje rada u domaćinstvu iz vida, a time i veće ženske uloge, što će kasnije feministkinje poput Nade Ler Sofronić kritizirati pod utjecajem drugog vala feminizma. Njihova će kritika biti usmjerena protiv državnog socijalizma i protiv akademskih pristupa koji zanemaruju ekonomsku problematiku.

Nakon *Praxisa*

Neki od autora i autorica koji su objavljivali u časopisu *Praxis* ili sudjelovali na Korčulanskoj ljetnoj školi tek su se kasnije počeli baviti rodnom tematikom i to kroz prizmu koja uvelike odgovara i onoj za vrijeme izlaza *Praxisa*. Jedna od tih autorica je i već spomenuta Blaženka Despot koja je u časopisu objavljivala članke usko vezane uz problematiku socijalizma, humanizma i tehnike, a kasnije i uz rodno pitanje i pitanje emancipacije. Tako u članku “Što žene imenuju muškim mišljenjem?”, koji je prvotno objavljen 1987. godine u *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*, autorica napominje kako se žensko pitanje treba razmatrati u kontekstu klasnog pitanja. “To znači, kada se žene bore za bilo kakvu slobodu i ravnopravnost, a daje im se bilo koji argument protiv toga, onda treba pokazati da je Hegel superioran svakoj drugoj argumentaciji protiv žene, ali pod pretpostavkom protoka umnosti građanskog društva, podjele rada, a to znači nečeg *par excellence* klasnog” (DESPOT, 2006: 94). Iz citata se vidi da je autorica i dalje na tragu svojih radova objavljivanih ranije u časopisu *Praxis*. Ostali njezini radovi tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća

također se velikim dijelom bave feminističkim temama u kontekstu marksizma i socijalizma.⁰⁴

- 04** Despot je tijekom osamdesetih godina objavila sljedeće radove:

Unatoč spomenutoj kasnijoj posvećenosti radu feminističke orijentacije od strane autorâ filozofije

prakse, treba istaknuti neke feminističke tendencije neposredno nakon prestanka objavljivanja *Praxisa*, nevezane uz sam časopis. Značajna figura jugoslavenskog feminizma je Nada Ler Sofronić, jedna od prvih feminističkih teoretičarki koje su djelovale u bivšoj Jugoslaviji, na čiju je inicijativu održana Prva međunarodna feministička konferencija u Studentskom kulturnom centru u Beogradu “Drug-ca – Novi pristup?” 1978. godine. Druge značajne figure su Rada Iveković, Slavenka Drakulić, Lydia Sklevicky, Ruža First, Gordana Letica, Nadežda Čaćinović itd. U intervjuu “Mlade žene ne smiju pristati da se njihovo pitanje rješava tek nakon pobjede 99%” (2012) Ler Sofronić ističe kako je feministički pokret, među čijim je predvodnicama i sama bila, bio antiautoritaran pokret i u odnosu na privatnu sferu i u odnosu na kapitalizam. Može se uočiti da je to jedno od glavnih obilježja feminizma drugog vala, odnosno neofeminizma. U teorijskom smislu polazilo se od teze da je “patrijarhalizam totalni fenomen koji je kapitalizam preuzeo od predgrađanskog društva, pa ga readaptirao preko polne uloge, podjele rada, devalorizacije, dekvifikacije ženskog rada, zanimanja i profesija te preko hijerarhijske podjele u sferi utjecaja i političkog odlučivanja”; u nastavku autorica govori kako je bila “velika subverzija ustvrditi da socijalistički sistem baca pod tepih ključna pitanja ženske egzistencije” (LER SOFRONIĆ, 2012: 262). Ler Sofronić smatra kako se u Jugoslaviji rodno pitanje i pitanje ženske emancipacije shvaćalo riješenim kroz univerzalnu emancipaciju čovjeka i samim time je sklonjeno na marginu. To ponajviše vrijedi za pitanja koja se odnose na feminizaciju potplaćenih zanimanja, manjih nadnica žena u odnosu na muškarce, problem težeg napredovanja i pitanje neplaćenog rada u kućanstvu. Ipak, stav da je pitanje nejednakosti riješeno, argumentiran je time da su žene u sferi društveno organiziranog rada bile zaštićene, kako su imale socijalno i zdravstveno osiguranje, a njihova su prava bila poštivana (IBID.). Iz funkcionalnosti socijalne države zaključivalo se na nepostojanje problema emancipacije. S obzirom na to može se zamisliti subverzivnost takvih pitanja i društvenih kretanja u sistemu koji se očito vodio kao sistem ravnopravnosti žena i muškaraca, o čemu svjedoči i Konferencija za društvenu aktivnost žena koja djeluje kao produžena ruka Partije (KATUNARIĆ, 2009). Društveni pokret za

Marksistički feminizam (1984), *Feministički pokret i marksizam* (1985), *K ženskom pitanju* (1980), *Marks i emancipacija žena* (1984), *Marksistička teorija/ praksa i feministički pokret* (1986), *Pitanje samoupravljanja i žensko pitanje* (1981), *Mogućnost utemeljenja marksističkog feminizma* (1984), *Smisao ženskog pitanja* (1982), *Žensko pitanje i feminizam* (1988), *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje* (1987) i *Žensko pitanje u socijalističkom samoupravljanju* (1984) (MURATI ET AL., 1997). Prema naslovima spomenutih publikacija može se vidjeti velika teorijska posvećenost pitanju koje nije bilo prisutno na teorijskoj sceni ranije.

emancipaciju žena proizašao je iz 1968. zajedno s osvješćivanjem i drugih marginalnih pozicija, pokret je bio lijevi, ali ga to nije spriječilo da bude kritika androcentrizma “nove ljevice” i njezinog odnosa prema ženskom pokretu i ženskom pitanju. Dovodi se u pitanje neplaćeni rad u kućanstvu koji na ljevici nije bio ispitivan ranije pa tako parola 1978. godine postaje “Proleterci svih zemalja, tko vam pere čarape?” (LER SOFRONIĆ, 2012: 265) naglašavajući dvostruku opterećenost žene radom u kućanstvu i izvan kućanstva. Kad bi se ovi događaji doveli u vezu s *Praxisom*, moglo bi se zaključiti da je postojala svijest o problemu, jer se 1968. javlja u velikoj mjeri na svjetskoj sceni kao potreba za emancipacijom marginaliziranih skupina, ali ne i svijest o teorijskim implikacijama problema. Otad je još šest godina trebalo proći do konačnog prestanka objavljivanja časopisa, a tek četiri godine nakon prestanka objavljivanja održana je prva feministička konferencija.

Zanimljivo bi bilo istaknuti još jedan slučaj objavljivanja feminističkog rada, ali od strane muškarca (što će kasnije postati relevantno). Primjer nije usko vezan uz konteksta *Praxisa*, ali može biti interesantan zbog recepcije u pitanju odnosa marksizma i feminizma. Početkom osamdesetih je pisana i 1984. godine objavljena knjiga *Ženski eros i civilizacija smrti* Vjerana Katunarića. Katunarić se u *Post scriptu* drugog izdanja knjige 2009. godine osvrće na negativnu recenziju objavljenu u *Vjesniku* nakon izlaska prvog izdanja u kojoj je knjiga opisana kao “lutanje feminizma”. Kritika, koju sam Katunarić navodi, bila je upućena navodno njegovom nedovoljnom razumijevanju marksističke koncepcije društva, a prije svega materijalne proizvodnje. To je bitno istaknuti, jer upravo u tom kontekstu autor kritizira marksizam kao onaj koji je postulirao emancipaciju žena nakon emancipacije radničke klase. Nakon što knjiga više nije bila aktualna i pala u zaborav, Katunarić ističe jedan osvrt kojim se eksplicitno naznačuje da je knjigu napisao muškarac i da se iz tog razloga ne može uvrstiti u povijest feminističkog žanra (IBID.). Takav se pogled ne može označiti drugačije doli deplasiranim, ali pokazuje na kasnija negativna feministička strujanja. Moguća interpretacija takve tvrdnje slijedila bi iz kritike da je lijeva teorija androcentrička, što je kritizirala i Ler Sofronić, ali ne toliko ekstremno da bi knjigu pisanu od strane muškarca bez razmatranja odbacila kao nevažan doprinos za feminizam.

Većina feminističkih radova pisanih krajem 1970-ih i početkom 1980-ih uvelike su uvjetovani kritičkim pogledom na marksizam i na socijalizam (MURATI ET AL., 1997), ali isto tako radovi oštaju unutar

marksističkih rasprava usmjeravajući diskusiju od statusa čovjeka kao bića prakse i radničke klase na pitanja o postojanju još jedne klase unutar radničke, na pitanje podjele poslova u domaćinstvu itd.

Zaključno

Značaj časopisa *Praxis*, Korčulanske ljetne škole i filozofije prakse zasigurno je za akademsko polje iznimno značajno, ali također i za područje prakse zbog unutarnje kritike jugoslavenskog socijalizma. Dio ovog rada koji je kao kratki doprinos izložen na okruglom stolu Odsjeka za filozofiju o *praxisu* krajem 2014. godine imao je za cilj ukazati na propuste i manjak u teoriji koja se reflektirala na sam sadržaj časopisa s tri moguća razloga za takvo previđanje. Daleko najuvjerljiviji razlog je onaj koji se odnosi na razlikovanje univerzalnog i partikularnog te kako u univerzalističkoj koncepciji čovjeka nema mjesta za attribute pa i probleme koji su možda smatrani partikularnim ili prouzročeni akcidentalnim svojstvima. Naravno, vrijedi naglasiti da je navedeno pretpostavka te da se time ne sugerira intencija kod autora i autorica *Praxis* kruga da zanemaruju određena pitanja, već da je sam rakurs postavljanja pitanja ograničen s obzirom na temelje filozofske antropologije koju su njegovali i pitanja postavljanja čovjeka naspram političkog poretka, drugih društvenih fenomena poput moći i nasilja, revolucije i tome slično. Subjekt filozofije je čovjek kao biće prakse ili radnička klasa, a drugi su koncepti izostavljeni. Cilj ovog rada također je bio ukazati na okolnosti koje čine legitimnim i važnim pitati se zašto u nekim teorijskim istraživanjima nedostaju određena pitanja i problemi premda im intrinzično pripadaju.

Rad je također pokušao dati barem površan i kratak uvid u feminističke tendencije u Jugoslaviji, kako u akademskom polju tako i u praksi, te bi bilo uputno pratiti feministička kretanja i dalje, s namjerom produbljivanja teme. ¶

POPIS LITERATURE

- Čulinović-Konstantinović, Vesna (2001), "Vesna Stein Erlich (In memoriam)", *Etnološka tribina* 31 (24): 275–277
- Dešpot, Blaženka (2006), "Što žene imenuju muškim mišljenjem?", u: Čačinović, Nadežda (ur.), *Žene i filozofija*, Zagreb: Centar za ženske studije
- First, Ruža (1979), "Žena u ruralnom i agrarnom razvoju Jugoslavije", *Sociologija i prostor* 63/64: 9–22
- Katunarić, Vjeran (2009), *Ženski eros i civilizacija smrti*, Zagreb: Jesenski i Turk
- Kodrnja, Jasenka (2008), "Kritika svega postojećega u filozofiji Gaje Petrovića", *Filozofska istraživanja* 28 (3): 573–583
- Ler Sofronić, Nada (2012), "Mlade žene ne smiju pristati da se njihovo pitanje rješava tek poslije pobjede 99%", u: Olujić Oluja, Dragomir; Stojaković, Krunoslav (ur.) *Praxis: Društvena kritika i humanistički socijalizam*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung
- Marković, Mihailo (1964), "Čovek danas" u: *Čovek danas*, Beograd: Nolit
- Milić, Anđelka (2011), "Marksistički i socijalistički feminizam", u: Milojević, Ivana; Markov, Slobodanka (ur.), *Uvod u rodne teorije*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije i Mediterran Publishing
- Murati, Tomislav; Topolčić, Davor (1997), "Položaj žene u društvu: Odabrana bibliografija (1974–1994.)", *Društvena istraživanja* 6(1): 127–161
- Pajnić, Erna (1971), "Simone de Beauvoir", *Praxis* 8(2): 227–247
- Petrović, Gajo (1964), "Čemu Praxis?", *Praxis* 1(1): 3–7
- Petrović, Gajo (1970), "Humanizam i revolucija", *Praxis* 7 (4): 635–645
- Prlenda, Sandra (2005), "Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj", *Revija za socijalnu politiku* 12(3–4): 319–332
- Sklevicky, Lydija (1985), "Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941–1945.", *Povijesni prilozi* 3(3): 83–127
- Stein Erlich, Vera (1971), "Trideset i tri godine transformiranja porodice (Istraživanja, odjeci, perspektive)", *Sociologija i prostor* 31/32: 159–168
- Stojaković, Gordana (2012), "Antifašistički front žena Jugoslavije (AFŽ) 1946–1953: pogled kroz AFŽ štampu", u: Vasiljević, Lidija (ur.) *Rod i levica*, Beograd: Ženski informaciono-dokumentacioni trening centar (ŽINDOK)
- Supek, Rudi (1964), "Vera S. Erlich: Porodica u transformaciji", *Praxis* 1 (1): 126–128
- Vasiljević, Lidija; Skrozza, Tamara (ur.) (2014), *Rod i levica* 3, Beograd: Ženski informaciono-dokumentacioni trening centar (ŽINDOK)
- Vranicki, Predrag (1965), "Nekoliko misli o humanitetu u teoriji i historijskoj praksi", *Praxis* 2(6): 882–891